

(ה) ישוב והשואה

ערב מלחמת-העולם השנייה היה היישוב העברי בארץ-ישראל נתון במשבר מדיני חמור מחמת הידרדרות המעמד המשפטי והמצב הכלכלי של יהודי מרכז אירופה ומזרחה, ומחמת המשבר ביחסי היישוב עם ממשלת המנדט, ושיאו פרסום ה'ספר הלבן' של מאי 1939. ה'ספר הלבן' הגביל את העלייה לארץ ל-75,000 נפש לתקופה של חמש שנים, ובכך צמצם עוד יותר את אפשרויותיו המוגבלות של היישוב בן 470,000 הנפש להיות מיקלט לחלק מיהודי אירופה. לפיכך היתה 'עליה ב' לאחת מדרכי המאבק העיקריות עם הבריטים. אחרי פרוץ המלחמה החריפו הבריטים את מלחמתם בהעפלה, בתואנה שמרגלים של ה'ציר' עלולים לבוא במסווה של פליטים. השלטונות עצרו את ספינות ההעפלה, העבירו את המעפילים למחנות או הגלום מן הארץ. אסונות פטריה, מילוס, אטלנטיק, פסיפיק (מאוריציוס) וסטרומה היו לציוני דרך במאבק ההוא.

אף-על-פי כן ראה היישוב את עצמו בעל-ברית טבעי של המדינות הלוחמות בגרמניה, וכבר בפרוץ המלחמה הכריזו מוסדותיו על התייצבותו לצידן. כ-30,000 איש ואשה התגייסו לצבא הבריטי, אך שלטונות הצבא ניסו בשיטתיות לבלום את הדחף להתגייס ולמנוע מהמתגייסים אימון צבאי נאות וניסון קרבי. רק בספטמבר 1944 הורשתה הקמתה של 'חטיבה יהודית לוחמת' (חי"ל), והיא לחמה באיטליה על דגלה.

הסתירה שבין יחסם של הבריטים למפעל הציוני ולמעפילים ובין הכורח לעמוד לצידם במלחמה, הפכה לבעיה מרכזית ביחסים בין היישוב המאורגן ובין הבריטים, וכן בין מוסדות היישוב ובין האצ"ל והלח"י.

עוד בעיה מרכזית היתה הבנת הידיעות שהגיעו לארץ-ישראל על מצבם של יהודי אירופה. בחודשים הראשונים של מלחמת-העולם השנייה הגיעו לארץ ידיעות רבות על הנעשה באירופה, וזאת באמצעות כלי התקשורת, מוסדות יהודים והפליטים שהגיעו אז לארץ באלפיהם.

ואולם, באותה עת פורשו הידיעות על יהודי אירופה כתופעת לוואי למלחמה: בכול המלחמות סבלה אוכלוסייה אזרחית, במיוחד יהודים; גרמנים בדרגים נמוכים קוראים דרור ליצריהם, במיוחד בארצות בעלות מסורת אנטישמית שתושביהם מסייעים לגרמנים, וכן הלאה. במחצית השנייה של 1940 וב-1941 סברו בארץ שמצב היהודים בשטחים הכבושים בידי הגרמנים חמור מאוד, אך התייצב, ורוב היהודים, לרבות בגטאות שבפולין, ישרדו, אף שיסבלו סבל נורא ואבידות בנפש וברכוש. איש לא ראה אז במתרחש תופעה העלולה להתפתח לרצח כולל ושיטתי. והלוא כנראה שרק ערב הפלישה לברית-המועצות, באביב 1941, החליטה הצמרת הנאצית עצמה על השמדה פיזית של כול יהודי אירופה. במוסדות היישוב ירדה בצורה ניכרת תכיפות הדיונים בידיעות שהמשיכו להגיע מארצות הכיבוש באירופה ובמשקלם של אותם דיונים, וכאשר דנו בהן דיברו על מיליוני יהודים שבתום

המלחמה יהיו חסרי רכוש ובית, ויהיה על הציונות למצוא פתרון מהיר לבעייתם. הנהגת היישוב סברה שבינתיים, עד סוף המלחמה, צריכים לשאת בעול העזרה ליהודי אירופה מוסדות יהודיים בעלי כספים וקשרים מדיניים כגון ה'ג'וינט', ה'ועד היהודי האמריקני' וה'קונגרס היהודי האמריקני', ה'קונגרס היהודי העולמי', ויהודי העולם המערבי בכלל. היישוב נתפס עד אז בעיניה כנזקק לסיועה של הגולה ולטיפוחה, ולא כמי שמסוגל לסייע למיליוני יהודים באירופה.

אחרי פלישת גרמניה לברית-המועצות ביוני 1941, החלה רציחה שיטתית של המוני יהודים באזורים החדשים שנכבשו, אך היישוב בארץ, אף שבינתיים יצר ערוצים להעברת ידיעות מאירופה לארץ, לא ידע על כך דברים ברורים, והניח שגורלם של היהודים בברית-המועצות יהיה כגורל יהודי פולין. רק מראשית 1942 התחילו לזרום הידיעות לארץ, ולמעשה לעולם החופשי כולו, ואז גם ממקורות רשמיים, כגון שר החוץ הסובייטי ו'ממשלת פולין הגולה' בלונדון. בקיץ 1942 הגיע משווייץ, שבה קיבלו נציגים יהודים מידע ממקור גרמני מהימן, מברק רינגר, ובו הידיעה שמדובר ככול הנראה בהשמדה שיטתית כוללת ובשיטות שתהפוכנה את הרצח לתכנון מדעי.

אותה שעה התקרבו הגרמנים בפיקודו של ארווין רומל לעבר אלכסנדריה, והגיעו למרחק של 100 ק"מ ממנה. הבריטים הודיעו שאם תיכבש אלכסנדריה – הם יפקירו את ארץ-ישראל וייסוגו עד עראק. בארץ היה ברור שנסיגת הבריטים וכיבוש הארץ בידי הגרמנים פירושה קיצו של היישוב, שכן הערבים יסייעו בידי הגרמנים במלאכת החורבן וההכחדה. בהנהגת היישוב ובציבור בארץ התקבלה הדעה הנחרצת שלא לנטוש את הארץ – לא ילדים ונשים ובוודאי לא אישי ציבור – אלא להתבצר בכרמל בשל נתוניו הטבעיים וקרבתו לנמל, ולהילחם שם עד הסוף.

דווקא בזמן שהגיעו הידיעות הנוראות מכול אירופה, לא היתה אפוא יהדות אירופה מושא ההצלה, אלא נשוא להשוואה: גורלנו יהיה כגורלם, ואין אנו טובים או עדיפים מהם בזכות ציונותנו. רק לאחר נסיגת רומל וההתרחקות ההדרגתית של החזית, החל היישוב לנשום לרווחה. בסתיו 1942 הגיעה לארץ קבוצת נתינים ארץ-ישראלים במסגרת 'חלופי יהודים בגרמנים', ועדויותיהם זיעזעו את היישוב, אימתו את הידיעות הקודמות שהגיעו, ומסרו תמונה שלמה – ונוראה. הנהלת הסוכנות פירסמה הודעה רשמית ותיאור של המצב באירופה, אך מקריאת ההודעה כיום אפשר להבין שלמרות הזעזוע, ולמרות המפנה שחל בתודעת היישוב, עדיין לא חדרה מודעות מלאה של המצב. הדבר מלמד על הקושי הגדול לרדת לעומקם של אירועי השואה הן מבחינה אנושית מוסרית והן מבחינת עתידו של העם היהודי בעולם שהפקיר אותו ושהתנכר לו.

תגובה וארגון פנימי. עם בואה של קבוצת הארץ-ישראלים שהוחלפו בגרמנים ופרסום הודעת הסוכנות, נערכו בארץ ימי אבל והפגנות והן עמדו בסימן של יאוש עמוק, הכאה על

חטא מלווה בוויכוח פנימי נוקב על מהותם של היחסים בין היישוב לגולה ובין הציונות למורשת-היהודית. ציונים חילונים סוציאליסטים תהו אם צום ותפילה הם צורת ביטוי נאותה לזעם ולכאב.

ויכוח פנימי, בעל אופי מדיני ומעשי יותר, התנהל בשאלה אם ימי אבל הפגנות והשבתת העבודה במפעלי הצבא הבריטי תורמים לתכלית המעשית – הצלת יהודי אירופה. ההנהגה המדינית של היישוב חששה שהפגנות בערים שאוכלוסייתן מעורבת, יהודים וערבים, תפתחנה פתח להתחדשות הפגיעות ביישוב מצד הערבים, כפי שהיה בשנות המאורעות 1936-1939 ושהבריטים יראו בהפגנות ובהשבתת העבודה עילה לדיכוי היישוב, שהרי לאחר נסיגת רומל והשיפור שחל במצב בעלות-הברית בחזית המזרח-התיכון שוב לא היו הבריטים זקוקים לעזרת היישוב ומתנדביו.

לאחר שלושה ימי האבל, נתנה הנהגת היישוב את דעתה על התארגנות פנימית בתחום ההצלה: בינואר 1943 הוקם 'ועד ההצלה המאוחד שליד הסוכנות היהודית'. לכאורה הצביעה הקמת הוועד על הרצון ביישוב להתגבר על מחלוקת בין-מפלגתית ורצון הנהלת הסוכנות להקים גוף נפרד לענייני ההצלה. למעשה היה הוועד חסר סמכויות ואמצעים נדרשים, וביקורת קשה נמתחה על ועד ההצלה, במיוחד על היושב-ראש, יצחק גרינבוים. גרינבוים מלא את התפקיד מתוך התלבטויות קשות וביטויים פוגעים שלא שיקפו את כאבו הרב ואת נסיונותיו הרבים לפעול למען ההצלה.

במחלקה המדינית של הסוכנות, שבראשות משה שרתוק (שרת), ובמחלקת העלייה שלה, שבראשות אליהו דובקין ומשה שפירא, התרכזו המגעים המדיניים בשאלות ההצלה והעלאת הפליטים. בסוף 1942 הוקם מרכז פעולה בקושטא ('ועד ההצלה בקושטא') ונשלחו לשם כתריסר נציגים של מוסדות ומפלגות היישוב. הוא פעל נוסף על המרכז הקיים בז'נווה, שמאז תחילת המלחמה ישבו בו נציגים של היישוב ושל ארגונים יהודיים, כגון 'הקונגרס היהודי העולמי', מרכז 'החלוץ' ומחלקת העלייה. הנציגים בשני המרכזים הללו, ונציגי ה'מוסד לעלייה ב', עמדו בקשר הדוק עם הארץ, ובייחוד עם ההסתדרות, שבה התרכזו הקשרים העיקריים עם התנועות והמפלגות באירופה, ובה פעלו האנשים שריכזו בידיהם את בטחון היישוב וקשריו החשאיים עם הגולה: אליהו גולומב, שאול אביגור (מאירוב), צבי יחיאלי (שכטר), וכן, כסמכות רוחנית מייעצת, ברל כצנלסון ויצחק טבנקין.

ויכוח פנימי תמידי ליווה את שאלת הקצאת הכספים למשימת ההצלה. חברים רבים בהנהגת היישוב, בהנהלת הוועד הלאומי, ובמיוחד בצמרת ההסתדרות, במפא"י ובמפלגות אחרות, טענו שיש להקציב לכך כספים רבים, ומייד, ואפילו ייראו סיכויי ההצלה דמיוניים. בין האישים שעמדו על כך בלטו דוד רמז, מזכיר ההסתדרות, גולדה מאירסון (מאיר), יעקב חזן, ממנהיגי 'השומר הצעיר', ואחרים. ואילו הנהלת הסוכנות, ובמיוחד דוד בן-גוריון, שרתוק והגזבר אליעזר קפלן, סברו שמשאביו של היישוב דלים ויש לנהוג בהם בזהירות ובשיקול דעת,

ביחוד אחרי שנות המלחמה הראשונות, שהיו קשות מאוד ליישוב מבחינה כלכלית. הם גם סברו שממדי השואה והתרחשותה באירופה מעמידים בספק את סיכויי ההצלה, ולכן יש להקדיש כספים למטרה ההיא רק בתוכניות קונקרטיים ובעלות סיכוי להצליח.

מאמצע 1943 השתכנעה ההנהלה להקציב יותר כספים, כשהתברר שהצלה פירושה בעיקר משלוח אמצעים כדי לקיים בחיים יהודים בשטחי הכיבוש. הסתמן גם שיפור במצבו הכלכלי של היישוב, והתבררה נכונותו של היישוב לתרום כספים להצלה – אנשים, משקים ומוסדות באו והציעו את תרומתם לפני שפנו אליהם מוסדות היישוב. רובו המכריע של היישוב היה מורכב ממי שעלו בשש השנים שקדמו למלחמה מאירופה, ביחוד ממזרח, מדרום-מזרח וממרכז, ולהם קרובים, חברים לרעיון וקהילות שבהן גדלו.

הכספים ההם נאספו מחוץ למסגרת התקציב של ההנהלה, שנשען בעיקר על הקרנות הלאומיות, הקרן הקיימת לישראל וקרן היסוד. הם נאספו מאנשים פרטיים, מ'עשירים' במושגי אותו הזמן, במפעלים מיוחדים, בניכוי מהמשכורת, לפי שומה של הערכת רכוש. הסתדרות העובדים היא שעמדה בראש הפעולה לאיסוף כספים, ותרמה לכך הרבה ממקורותיה.

מ-1 בפברואר 1943 עד סוף המלחמה הוצאו למטרות ההצלה 1,325,000 לא"י, שהן כ-32 מיליון דולר של ראשית שנות ה-80. שני שלישים מהכספים הוצאו בתוך שטחי הכיבוש, ושליש הוצא לצורכי הבאת יהודים לארץ, ביחוד ממרס 1944, כשהתאפשרה יציאה דרך רומניה. הסכום כולו היה 34% מהוצאות המגבית המשותפת להתגייסות ולהצלה, וסכום המקביל ל-26% מכלל הוצאות הסוכנות.

הנהגת היישוב סברה, כי עול העזרה וההצלה חייב להיות מוטל בעיקרו על הקהילות היהודיות בעולם החופשי. מסוף 1942 הציעו בן-גוריון וזלמן רובשוב (שז"ר) ל'ג'וינט' שהוא יתן את הכסף הדרוש, והיישוב את המתנדבים למיבצעים השונים. רוב שנות המלחמה דחתה הנהלת ה'ג'וינט' את ההצעה, אך נציגיו באירופה ונציגי היישוב הגיעו לכלל הבנה ופעולה משותפת יותר מן ההנהלות: בסופו של דבר העביר ה'ג'וינט', בדרכים שונות, חצי מיליון לא"י (12 מיליון דולר בערכם ב-1987), שהיו כ-39% מהוצאות היישוב להצלה.

קהילות יהודיות בעולם החופשי – בבריטניה, בדרום-אפריקה ועוד – נענו פחות מן ה'ג'וינט': כולן יחדיו שלחו רק 170,000 לא"י (4,080,000 דולר של 1987), שהיו 13% מן ההוצאות. הסיבות להיענות החלקית היו: החשש להפר את איסורי בעלות-הברית על העברת כספים וחומרים לשטחי אויב, חשש מאנטישמיות ומאובדן הישגים, פילוג ויריבות, העדר כתובת מרכזית בעם היהודי המפולג, וסירוב לראות ביישוב ובציונות כתובת מאחדת ומובילה, אי-אימון בכוונות הנהגת היישוב להציל את כלל ישראל ולא ציונים בלבד, וחוסר הבנה למצבם של יהודי אירופה ולדחיפות שבהצלתם. עם זאת יש לציין כי יהודים בשוויץ ובתורכיה הלוו

לנציגי היישוב סכומי כסף ניכרים לצורכי עזרה והצלה, על סמך הבטחה בלבד שהכספים יוחזרו בעתיד.

לאחר שלב ההתארגנות בתוך היישוב בתחילת 1943, החלו להתגבש תוכניות ההצלה, הן בארץ והן בקהילות יהודיות בארצות הכיבוש. מוסדות היישוב, ובמיוחד הנהלת הסוכנות ומזכירות הוועד הפועל של ההסתדרות, טיפלו בכמה תוכניות במקביל.

1. בסוף 1942 הגיעה מרומניה הצעה, לאפשר ל-70,000 משרידי המגורשים לטרנסניסטריה להגר לארץ, תמורת כמה עשרות מיליוני דולרים. הנהלת הסוכנות פתחה במגעים עם נציגים מרומניה, למרות שהוטל ספק אם רומניה, בת-חסותה של גרמניה, תורשה לפעול באופן עצמאי ומנוגד למדיניות ה'פתרון הסופי'.

ואומנם הרומנים הביאו את התוכנית לידיעת הגרמנים לפני שנפתחו מגעים עם גופים יהודיים ברומניה ובארץ. הגרמנים סיכלו את מימוש התוכנית, והנהלת הסוכנות ויהדות רומניה, שהיתה פעילה בעזרה למגורשים, הצליחו רק להשיג הקלות בהעברת עזרה חומרית, ואחר-כך, ב-1944, בהחזרת המגורשים, ביניהם אלפי יתומים, לרומניה, ומיעוטם גם הועלה לארץ.

2. בסתיו 1942 הציעו אחדים מראשי יהדות סלובקיה לנציג הגרמני בברטיסלובה הצעה שכונתה 'תכנית אירופה', תמורת הפסקת השילוחים מרחבי אירופה למחנות ההשמדה. דיטר ויסליצני, שהיה מעוזריו הקרובים של אדולף איכמן, הודיע על נכונות עקרונית של מפקדו העליון, הינריך הימלר, לשאת ולתת על כך, לאחר קבלת דמי קדימה ובתמורה לשניים-שלושה מיליוני דולרים. הנהלת הסוכנות, שגם אליה הגיעה הקריאה להעביר כספים, היססה זמן רב אם מדובר בהצעה רצינית ולא צעד של מרמה, משום שהסכום היה פעוט בהשוואה למה שדרשו אז הרומנים. במאי 1943 חזר ויסליצני ואישר את הסכמת הימלר. ביוני החליטה ההנהלה לשלם את דמי הקדימה בסך 200,000 דולר, ובאוגוסט הפקיד השליח בקושטא, טדי קולק, על פי הוראתו של שרתוק, את רוב הכסף בידיו של בלדר שיצא לברטיסלובה. ואולם, אז הודיעו הגרמנים שהתוכנית ירדה מעל הפרק.

3. בסוף 1942 נענתה ממשלת בריטניה לבקשת הסוכנות להעניק לילדים שבשטחי הכיבוש באירופה את כול 29,000 רשיונות העלייה שנותרו בידה מ-75,000 הרשיונות שהוקצו ערב המלחמה. הידיעות אמרו שהילדים הם קורבנותיהם הראשונים של הנאצים. ואולם, הסכמתה של בריטניה היתה למראית-עין בלבד: במהלך 1943 התברר שלא זו בלבד שאין בכוונת הגרמנים לשחרר ילדים, אלא שהבריטים עשו כמיטב יכולתם להכשיל את המאמצים הרבים שעשו ההנהלה, ההסתדרות ושליחי היישוב להוציא את הילדים, מחשש שמכסת הרשיונות תיגמר והם יגיעו לעימות חריף עם היישוב, שידרוש רשיונות נוספים. בפרשה היא נחשפה מדיניות השלטון הבריטי ביחס להצלה והאכזבה בארץ היתה עמוקה ומרפת-ידיים.

4. הועלו עוד הצעות מצד הנהלת הסוכנות וגופים יהודיים אחרים בעולם החופשי, ביניהן: לחלק ליהודים בשטחי הכיבוש מאות אלפי תעודות חסות מטעם בעלות-הברית, או לתת להם מעמד של

שבויי מלחמה; להחליפם בגרמנים שהתגוררו במדינות בעלות-הברית; להוציאם למחנות מעבר בצפון אפריקה, או להחזיקם בארצותיהם במחנות זמניים, בחסות הצלב-האדום הבין-לאומי ובמימונו של העם היהודי; והעיקר – שממשלות בעלות-הברית תפנינה לגרמנים, בתיווכן של הארצות הניטרליות, כגון שוויץ ושוודיה, בתביעה נחרצת ובאיום ממשי להפסיק את ההשמדה. ואולם, בעלות-הברית לא נענו אף לאחת מן ההצעות הללו מטעמים שלהן, וטענו שסוף המלחמה הוא שיביא ישועה ליהודים ואין לסטות מהצעדים המכוונים לזירוז המערכה.

5. במחצית השנייה של 1943, אחרי 'ועידת ברמודה', הגיעו מוסדות היישוב לידי המסקנה המרה, שהאפשרויות להציל יהודים בקנה-מידה גדול מצומצמות ביותר, אם לא אפסיות. מכונת ההשמדה הגרמנית פעלה בנחישות ובקצב; בעיני בעלות-הברית היתה הצלת יהודים בתחתית סולם הקדימות, והעולם היהודי נשאר מפולג וחסר-אוני. המסקנה בארץ היתה אפוא שדרך הפעולה העיקרית היא 'ההצלה הקטנה', כפי שנקראה בוועד ההצלה, ושמיילא התנהלה במקביל לתוכניות הגדולות: העברת חבילות מזון, תרופות, כספים ותעודות שונות לשטחי הכיבוש; סיוע בהברחת יחידים דרך הגבולות, בעיקר משטחי הכיבוש לארצות ניטרליות או למדינות גרות; הסדרת חליפים של קבוצות קטנות של יהודים בגרמנים, וקיום קשר מעודד במכתבים ובחומר מן הארץ.

את הפעולות הללו עשו בעיקר שליחי היישוב בקושטא ובז'נווה, שהצליחו לפתח פעולה עניפה, בוודאי יחסית למספרם (כ-20-30). הם הצליחו בכך, למרות שלעיתים היו היחסים האישיים והמפלגתיים ביניהם לקויים ביותר, משום שרובם היו צעירים, מסורים ובעלי תושייה, ובעיקר – כואבים את כאב עמם. נוסף להם פעל מקושטא המוסד 'לעלייה ב'. בין פברואר 1942, כאשר טבעה האניה סטרומה מול חופי תורכיה, לאביב 1944, לא הצליח המוסד להשיג כלי שיט. אך מאז ועד סוף 1944 הובאו כ-3,500-5,000 נפש דרך הים, ועוד כ-1,500 הגיעו דרך היבשה, בעיקר בכוחות עצמם.

6. באביב 1944, עם התחלת השילוחים מהונגריה לאושוויץ, הועברה לארץ הצעת הס"ס לשחרר מיליון יהודים דרך ספרד ופורטוגל תמורת 10,000 משאיות ועשרות טונות מצרכים חיוניים. ההצעה נודעה בכינוי שנתן לה אייכמן: 'סחורה תמורת דם', ואחרי המלחמה הפכה לחלק מן הוויכוח המר סביב פעולתו של ר'ה ישראל קסטנר, שעמד בראש המשא-ומתן עם נציגי הס"ס בהונגריה. הנהלת הסוכנות העריכה, שהגרמנים מעוניינים בשלום נפרד עם המערב, לפני שינוצחו במלחמה והסובייטים ישתלטו על גרמניה ולמיצער על חלקים ניכרים ממנה, ולא להפסיק את השמדת יהודי הונגריה, שדווקא אז הוחל בה בקצב של 12,000 נפש ליום. מנסיגה בטיפול בתוכניות קודמות היה ברור להנהלה, שבעלות-הברית לא תסכמנה למשלוח עזרה לגרמנים. עם זאת גרסה שעצם קיומו של משא-ומתן, אפילו למראית-עין, יוכל אולי להביא לידי עצירת הגירוש, ולפיכך השקיעו ד"ר חיים ויצמן וביחוד משה שרתוק מאמצים רבים בפניות חוזרות ונשנות אל בעלות-הברית. ואולם, ארצות-הברית, שתחילה התייחסה בחיוב לפתיחת משא-ומתן, נרתעה עקב סירובם הנחרץ של הסובייטים; ובריטניה, שראתה בהצעת הגרמנים ניסיון לסחיטה וללוחמה פסיכולוגית, הוליקה כמה פעמים שולל את ההנהגה ונציגיה

במטרה להכשיל אפשרות מגע בינם ובין הגרמנים. המשא-ומתן לא הגיע לשלב מימוש ואי-אפשר לקבוע אם אומנם התכוונו הנאצים לשחרור יהודים תמורת טובין.

7. בקיץ 1944 הפנתה הנהלת הסוכנות אל בעלות-הברית בקשות חוזרות ונשנות להפציץ את מיתקני ההשמדה באושוויץ ואת המסילות אליה. בקשותיה של ההנהלה נדחו שוב ושוב, בנימוקים טכניים ואחרים, למרות שדעת-הקהל, גם הלא-יהודית, נסערה. היום ברור שניתן היה להפציץ את המיתקנים בדייקנות רבה למדי (ראה אושוויץ, הפצצת-).

8. מסוף 1942 פנתה הנהלת הסוכנות לבריטים בהצעות שונות בעלות אופי צבאי, ובמרכזן הצנחת מאות מבחורי היישוב, שעלו לארץ מארצות הכיבוש באירופה וידעו היטב את השפה, המנהגים והמקומות, כדי לעודד את היהודים ולהמרידם. מתנדבים לא חסרו, אך הבריטים חששו מהתחזקות כוחו הצבאי של היישוב וממתן אימון למבחר הנוער, ולפיכך נקטו סחבת מייגעת בהצעות. בסופו של דבר הוצנחו או הוחדרו לאירופה 35 בחורים ושתי בחורות, רובם מאביב 1944 ואילך. מחמת מספרם הזעום והופעתם בשלב קרוב לסוף המלחמה, היה ערכה של פעולתם סמלי בעיקר. עם זאת הצליחו הצנחנים בחודשי המלחמה האחרונים ואחריהם להציל, לעודד ואף ללחום, להעמיד את הפתרון של הציונות מול הפתרון של הקומוניזם, להכין את התשתית לעלייה, ולרכז סביבם את שארית הפליטה. בעיני הצנחנים היה עיקר תפקידם לבוא במגע עם יהודים ולסייע להם, ובמדים הבריטים ובהכרח לפעול למען מטרות המלחמה הכלליות ראו תפקיד משני. הופעתם באירופה, והרמה האנושית המוסרית הבלתי-רגילה של רובם, הפכו אותם לאגדה, ושמות כמו חנה סנש ואנצו סרני היו לחלק מן המיתוס היהודי הלאומי (ראה צנחנים ארץ-ישראלים).

בתקופת השואה היו הנהגת היישוב והנהלת הסוכנות במילכוד: דבקותם של הגרמנים ב'פתרון הסופי'; אדישותן המקוממת של בעלות-הברית, והעדר כתובת אחרת לתמיכה מדינית; הקשיים שגרמה המלחמה; הפילוג והמריבות בעם היהודי, שהציונות היתה רק חלק קטן ממנו; וביחוד – העדר כלים לפעולה צבאית, כספית ומדינית עצמאית של היישוב – כול אלה גרמו לכך שלא ניתן היה להציל מיליונים. לפיכך התרכזו בהצלת אלפים ואולי עשרות אלפים. ה'הצלה הקטנה' התנהלה בצד הפעילות העיקרית, בתחומי ההתיישבות, הביטחון והעמיד המדיני. באותן שנים התרכזו אפוא ההנהגה בחיזוק היישוב כדי שיהיה מוכן לקלוט את שארית הפליטה בסוף המלחמה, וכדי שיוכל להמשיך ולהיאבק על עתידו המדיני.